

Quo vadis, боржнику?

ЩО РОБИТИ БОРЖНИКОВІ, ЯКОГО СУД ОБМЕЖИВ У ПРАВІ ВІЇЗДУ ЗА КОРДОН?

Богдан ШАБАРОВСЬКИЙ, молодший юрист практики вирішення конфліктів та спорів Juscutum

Почалося все з досить звичної для нас історії. Військовий пенсіонер Юрій Миколайович Іванов виграв в українському суді дві справи. Виконавче провадження, як-то в нашій країні часто буває, тривало роками, але своїх 700 євро чоловік так і не отримав. Втім, він не припинив шукати правду та подав скаргу до Європейського суду з прав людини.

Вже тоді Європейський суд з прав людини стомився робити однотипні висновки у схожих до описаної справі проти України. Причина цьому просто й гарно сформульо-

вана судом: «Будь-яка особа, яка домоглася від національного органу остаточного рішення, за виконання якого несуть відповідальність органи влади України, наражається на ризик бути позбавленою можливості скористатися вигодами від такого рішення». Наголошуючи на важливості ефективного виконання судових рішень, суд зобов'язав Україну створити такі правові та фактичні умови, за яких виконання будь-якого судового рішення буде простим, швидким і дієвим.

У жовтні 2009 р. Європейський суд з прав людини ухвалив пілотне рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України». Пілотне рішення – це рішення-попередження. Суд цим рішенням сказав Україні: «Це ненормально, що судові рішення не виконуються роками. Ми не хочемо розбиратися, чому це так, і не збираємося вказувати вам, які закони треба приймати. Це ваші проблеми й ваша відповідальність. У вас є рік, щоб змінити ситуацію. Інакше ми ухвалимо рішення у щонайменше 1400 схожих справах, і, повірте, на вашій репутації та фінансах це позначиться не найкращим чином».

Так, Юрій Миколайович Іванов та його справа на 700 євро стали викликом для України. Щоб зберегти обличчя, на нього треба було реагувати.

Початок історії

У листопаді 2010 р. Верховна Рада прийняла закон із довгою назвою – «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб)». З-поміж інших новел, законодавець запровадив досі нечувану річ – дозволив забороняти боржникові виїзд за межі України. Звісно, у виняткових випадках – лише тоді, коли боржник свідомо не виконує рішення суду чи іншого органу, хоча за своїм фінансовим станом міг би його виконати. Встановити, що боржник ухиляється від виконання рішення, а не просто не має коштів чи майна для його виконання – завдання ніби не з простих. Для цього треба досліджувати спосіб життя боржника та членів його сім'ї, збирати докази. Тим не менше, застосування обмеження у виїзді за кордон у наш час важко назвати рідкістю.

Тимчасова заборона на виїзд з України мала б стати чи не єдиним дієвим способом впливу на тих боржників, які мають великі неофіційні доходи. Процедура запровадження обмеження багатоскладова. Спершу державний виконавець має скласти подання, потім погодити його з начальником виконавчої служби, а

після цього – подати до суду за місцезнаходженням виконавчої служби. Суд має встановити, що боржник справді ухиляється від виконання рішення, і лише тоді може обмежити такого боржника у праві виїзду за межі України.

З 9.03.2011 р. суди почали обмежувати боржників у праві виїзду за межі України. Відтоді державні виконавці, про перевантаженість яких не говорить тільки хтось особливо лінивий, знаходять мотивацію серед сотень незакінчених виконавчих проваджень, щоб викроїти час на складання подань до суду про обмеження боржника у праві виїзду за кордон. У юристів з обох сторін барикад (стягувача та боржника) з'явився новий простір для роботи.

Pros & Cons

У багатьох у нашій країні досі поширений стереотип, що люди їздять за кордон заради розваг, а сама така поїздка – свідчення гарного майнового стану. «Якщо людина їздить за кордон, то у неї є гроші», – думає більшість наших співвітчизників. Теза, щонайменше, дивна у суспільстві, в якому кілька мільйонів його представників працюють за кордоном. Тому не варто забувати, що обмеження на виїзд може стати перпоною для отримання заробітку, а отже, виконання рішення. Так, судова заборона може зіграти злий жарт із тим, хто думає, що вона навпаки пришвидшить виконання.

Хоча історія часто є зовсім іншою. Респектабельний чоловік у дорогому вбранні з недешевими аксесуарами сідає в автомобіль преміум-класу й говорить: «Я б з радістю виконав це рішення і заплатив би тих пару сотень тисяч. Але ж у мене нічого немає: ні грошей, ні нерухомості, ні автомобіля». Бо й справді: все його – не його, а формальним власником є хтось інший.

Це ілюстрація того, що обмеження у праві виїзду за кордон – річ тонка, при його застосуванні треба всебічно аналізувати усі обставини справи. Найважливіше – суд має справді з'ясувати (а не вдавати, ніби з'ясував), чи ухиляється боржник від виконання рішення, чи не може його виконати. Тим паче, що скасувати це обмеження – це ще та проблема.

Що робити та куди бігти

Впродовж кількох днів після набрання судовим рішенням законної сили, інформацію про обмеження внесуть до бази даних Державної прикордонної служби. Тоді виїзд за кордон буде можливий хіба що через

ліс та болота на україно-білоруському кордоні. Оскільки багатьох боржників такий варіант не влаштовує, юристам доводиться шукати інші виходи.

За загальним правилом, є два варіанти. Вихід перший – повне виконання рішення. Вихід другий – закінчення виконавчого провадження з інших підстав, передбачених у ст. 49 Закону України «Про виконавче провадження», або повернення виконавчого документа суду чи іншому органу, який його видав. В обох випадках обмеження у праві виїзду за межі України знімається постановою державного виконавця. Виглядає справедливо: хочеш повернути собі цілковиту свободу пересування, гарантовану Конституцією, – виконай рішення суду. А ось найцікавіше починається тоді, коли виконувати нічого – коли виконавчий документ повернуто стягувачу.

Повернення виконавчого документа стягувачу не є підставою для закінчення виконавчого провадження. Тому застосоване в межах цього провадження обмеження у праві виїзду за кордон продовжує діяти. Дивовижна за своїм абсурдом ситуація: виконавче провадження не здійснюється, бо сам стягувач цього не хоче, а заборона боржнику на виїзд продовжує діяти. Ще більшого абсурду цій історії може додати лише скасування рішення суду, на підставі якого був виданий вико-

навчий документ або визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню. Стягувач може роками тримати в себе виконавчий документ, а боржник все ще буде обмежений у праві виїзду за кордон. Звертатися до державного виконавця з заявою про скасування обмеження – марна справа: закон дозволяє скасувати обмеження лише у разі настання двох згаданих вище випадків. Державний виконавець, як відомо, не може діяти у спосіб, не передбачений законом.

Залишається ще один шлях – звертатися до суду із заявою про скасування тимчасового обмеження у праві виїзду за кордон. Цей шлях найскладніший, оскільки судді, здебільшого, вважають, що закон не дає їм права це робити. Мовляв, державному виконавцю – так, суду – ні. Власне, так вирішив Верховний Суд України ще у 2013 р., й після цього шанси на позитивне судове рішення стали мало не мізерними. Втім, у разі повернення стягувачу виконавчого документа, у боржника просто не залишається іншого виходу. Тим паче, у разі подальшого скасування рішення суду чи визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню.

Як переконати суд скасувати заборону на виїзд

Це саме той випадок, коли судам треба нагадувати про обов'язковість

для них рішень ЄСПЛ. По-перше, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків цивільного характеру («Плахтеєв та Плахтеєва проти України»). Відповідно до практики Суду, поняття «права та обов'язки цивільного характеру» є автономним від національного законодавства й застосовується до широкого спектру прав та обов'язків, які є цивільними за своєю суттю (до прикладу, рішення у справі *Ferrazzini v. Italy*). У справі «Трегубенко проти України» Суд звернув увагу на те, що усунення з-під юрисдикції судів розгляду певної категорії цивільних спорів суперечить праву на доступ до суду, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції (п. 44 Рішення). Ця ж позиція Суду була висловлена у справі «Брумареску проти Румунії» та у справі «Василеску проти Румунії» (пп. 39-41).

По-друге, «право на справедливий суд» полягає не лише у праві порушити провадження у суді щодо прав та обов'язків цивільного характеру. Для того щоб це право було ефективним, особа повинна мати фактичну можливість оскаржити діяння, яке становить втручання у її права (справа «Церква села Сосулівка проти України»). Аналогічна позиція висвітлена у п. 36 Рішення *Голдер проти Об'єднаного Королів-*

ства (*Golder v. The United Kingdom*). Суд вважає, що ситуація, за якої відсутній орган, що вважає себе повноважним на вирішення спору щодо прав цивільного характеру, прирівнюється до відмови у здійсненні права заявника на доступ до суду, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції (п. 53 Рішення у справі «Церква села Сосулівка проти України»). Звісно, не варто забувати про ч. 2 ст. 124 Конституції України (юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають в Україні) та її офіційне тлумачення у Рішенні Конституційного Суду України від 9.07.2002 р.

Тому український суд зобов'язаний не лише відкрити провадження у такій справі, а й з'ясувати, чи правомірно продовжують діяти обмеження конституційних прав. Неправомірне обмеження суд повинен скасувати. Так, позитивне судове рішення у таких справах – велика рідкість. Звісно, описана проблема потребує законодавчого врегулювання. Однак судову практику, яка йде всупереч змісту Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, можна і треба змінювати. Тих до певної міри романтиків, які беруться за це, нехай надихають не лише інтереси клієнта, а й прагнення до справедливості – обов'язкової умови верховенства права, про яке ми так мріємо.